

УДК 314.743(497.11)“20“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7222022.7>

Прегледни рад

Наташа Милошевић*

Градски центар за социјални рад, Београд

Милица Глишић**

Удружење грађана Атина, Београд

Ена Тодоровић***

*Факултет за пословне студије и право,
Универзитет Унион – Никола Тесла, Београд*

ЗАШТО ВИСОКООБРАЗОВАНИ ОДЛАЗЕ? ИЗАЗОВИ ЕМИГРАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ****

Сажетак

Емиграција високообразованих је глобалан феномен, видљив кроз трансконтиненталну миграцију из неразвијених у развијена подручја. Државе Западног Балкана, рангиране су као високо емиграциона подручја, посебно у односу на квалификовану радну снагу. Како би се умањиле социо-економске последице емиграције, држава је последњих година изградила нормативни и институционални оквир за управљање овим комплексним процесом. Међутим, низ социо-економских и политичких фактора, представљају изазов у имплементирању мера и ограничавају домете

* singidunum100@gmail.com.

** milica.glisic@atina.org.rs.

*** ena.todorovic@fpp.edu.rs.

**** Чланак је резултат рада на пројекту Migration Integration Researcher Centre (MIGREC), (2019–2022) из програма Хоризонт 2020 ЕУ, (No 857261). Пројекат имплементира Факултет политичких наука Универзитета у Београду. Резултати истраживања презентовани су на међународној конференцији „Националне мањине, миграције и безбедност“, одржаној у Републици Хрватској од 6. до 8. септембра 2021. године, у организацији Центра за међународне и безбедносне студије Факултета политичких наука, Свеучилишта у Загребу.

за постизање “win-win” ефекта у односу на категорију високообразованих потенцијалних емиграната. Рад се заснива на примени SWOT анализе и реализацији три фокус групе са студентима основних и постдипломских студија, као и са високообразованим лицима у радном односу. У раду фокус група учествовало је укупно 15 учесника, узраста од 20 до 40 година. Такође, у анализи су коришћени резултати квантитативних истраживања, релевантне домаће и стране научне и стручне литературе. Резултати истраживања упућују на закључак да, упркос постојећим напорима, још увек није успостављен дубински приступ у управљању спољним миграцијама високообразованих у Србији. Лимитиран приступ огледа се у неразвијеним механизмима праћења овог аспекта миграција, као и кроз доминантно истицање економских мотива као потисних фактора. Тако се искључује низ других психолошких и социјалних мотива повезаних са потребом за самореализацијом индивидуе и животом у инклузивној политичкој заједници.

Кључне речи: емиграција, високообразовани, миграциона политика, потисни фактори, Западни Балкан

ОДЛИВ МОЗГОВА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Миграциони процеси и њихов утицај на друштвени живот први пут су се у виду дискусија нашли у делу Томаса (*Thomas*) и Знањецког (*Znainiecki*), у делу „Пољски сељак у Европи”. Ови аутори су схватили друштвени значај појединца и процес прилагођавања околини (*Thomas and Znainiecki 1985; Tomanović 2019*). Миграторна кретања, као и његове последице широко заступа и Парк, који је потврдио хипотезу да појачане миграције одвајају људе од њихових традиција и доводи их у маргиналну позицију (*Park 1998*). Равенштај (*Revenstein*) је сачинио 11 закона о миграцијама који су представљали основу за друге научне приступе проучавања овог феномена: географској, који објашњава утицај географских фактора на миграције, потом друштвених, економских, еколошких, бихејвиоралних и системских фактора који имају утицаје на миграције (*Naumovski 2021*). У модерном добу, поготово током четврте индустријске револуције, миграторна кретања су порасла. Интензивирање миграција је последица неједнаког индустријског развоја, економије, агрокултуре и других сфера, као и све већег политичког нејединства. Гиденс (*Gidens*) сматра да модификација

просторних друштвених односа се врши под утицајем ових процеса, а промена просторних друштвених односа врши се под утицајем миграционих процеса као носиоца друштвених промена у различитим друштвима (Gidens 2005). Људски капитал је кључни за еконимије 21. века, а глобални тренд је да у високо развијеним земљама постоји дефицит висококвалификоване радне снаге, што је један од узрока миграторних кретања (Radonjić i Bobić 2021). Емиграција високообразованих се утростручила од 60-их година 20. века, а у савремено доба већина висококвалификоване радне снаге се сели у земље ОЕБС-а (Mishra 2006; Dequir and Rapoport, 2012; Radonjić i Bobić 2021).

Дефиниција одлива мозгова (*brain drain*), коју је дао Информациони образовни ресурс центар (*Education Resources Information Center*) гласи да је овај феномен „губитак висококвалификованих појединаца из једне државе или региона у други, услед бољих примања, услова живота, већих могућности итд” (ERIC 2020). Одлив мозгова је узрокован локалним и глобалним утицајима (Kaukab 2005). Губитак високообразованих појединаца из једне државе, повезан је и са недостатком институционалних капацитета државе да привуче и задржи интелектуални капитал (Decquir, Lohest and Marfouk 2007). Феномен одлива мозгова генерише смањење интелектуалног капитала земље, али у исто време повећава политичку нестабилност и фракционираност државе (Decquir et al. 2007). Мерење овог феномена се фокусира искључиво на миграције високообразованих кадрова, попут лекара, професора, инжењера итд. (Vega-Munos, Gomez del Mino and Felipe Espinosa Juan 2021).

Тренд одлива мозгова не заобилази ни државе Западног Балкана, а међу њима и Србију. Током 2018. године и 2019. године спроведен је међународни истаживачки пројекат “FES Youth Studies Southeast Europe” који је реализован у 10 држава: Албанији, Босни и Херцеговини, Бугарској, Хрватској, Косову*, Македонији, Црној Гори, Румунији, Србији и Словенији. Основни истаживачки циљ је био да се идентификују, опишу и анализирају ставови младих и обрасци понашања у савременом друштву. Резултати истраживања су показали да је међу младима присутна велика жеља да емигрирају, али се она смањује последњих пет година. Заправо, мало је младих који показују спремност да мигрирају и имају спремност да остваре своје планове. На Западном Балкану као највећи покретачи емиграције су песимистични погледи на будућност њихових држава, економска и политичка нестабилност. С

тога, већина младих не може да има дугорочни просперитет и жељу за останком у матичним државама и то: Црна Гора (26%), Албанија, Србија, Босна и Херцеговина и Македонија (43%) (Popadić i dr. 2019).

Развоју целокупног друштва, допринело би више улагања у друштвено-економски развој и имплицирало би циркуларне миграције. Тренд масовног исељавања из држава Централне и Источне Европе, укључујући и Западни Балкан, сматра се главаним предиктором споре економске интеграције у ЕУ. Такође, социо-демографски процеси, које карактерише старење становништва, доводе до дестабилизације локалне радне снаге, економске структуре и културног капитала, те имплицирају повећање сиромаштва (Mishra 2006). Важно је истаћи да емигранти са Западног Балкана нису само млади висококвалификовани појединци, већ и ниже квалификована радна снага (занатлије) који су све траженији у земљама ЕУ (Mishra 2006).

ДЕМОГРАФСКИ ОСВРТ НА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Први системски приступ изучавању исељавања становника са простора Балкана, развио је српски академик Јован Цвијић (Митровић 2020). „Емиграција према Цвијићу почиње турским освајањем у XIV веку због одмазде као реакције на отпор устаника и осећање несигурности становника” (Rašević 2016, 51). На последице спољних миграција, између два светска рада, упозоравао је др Драгољуб Јовановић јер како је тврдио „на Балкану становништво скоро никако није мировало. Питање емиграције остаје за земљу једно од најважнијих” (Јовановић 1997, 87 цитирано у: Митровић 2020, 94). Током 1960-их година, економске и друштвене реформе СФР Југославије али и повољни економски индикатори у земљама Западне Европе, отворили су простор за мобилност радника, што је резултирало интензивирањем економских миграција из Србије (Rašević 2016). Лица на раду и боравку у иностранству први пут су укључена у оквир националне пописне статистике 1971. године, када је регистровано укупно 204 хиљаде исељеника (Penev, Predojević-Despić 2012). Исељавање и недовољна стопа фертилитета која је 1970-их „била за око 15% нижа од потребе просте репродукције” (Rašević, Vasić 2017, 600) означавају процесе који су и у каснијим деценијама, обликовали демографску слику Србије.

Удео лица на боравку и раду у иностранству у укупном броју становника од 1971. до 2011. године повећан је са 2,8% на 4,0%

(Penev, Predojević-Despić 2012). Наведени трендови према мишљењу значајног броја истраживача, сврставају Србију у „традиционално емигрантску земљу” (Rašević 2016, 51).

Према последњем попису из 2011. године у Републици Србији живело је укупно 7,2 милиона, са трендом пада броја становништва у наредним годинама и изразитим трендом старења становништва. На основу последњег пописа Републички завод за статистику је израдио пројекцију становништва у периоду 2011–2041. година.

Табела 1: Пројекција становништва за период 2011-2041.

Варијанта пројекција	Процена средином 2011. године	2041.	Апсолутни пораств/пад 2011–2041	Индекс раста 2041 (2011 = 100)
Ниска	7.234.099	6.522.206	-711.893	90,2
Средња	7.234.099	6.830.008	-404.091	94,4
Висока	7.234.099	6.973.926	-260.173	96,4
Константна	7.234.099	6.173.971	-1.060.128	85,3
Нултог миграционог салда	7.234.099	6.180.614	-1.053.485	85,4

Извор: Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику 2011.

Табела 2: Процена удела становништва према годинама старости

Старосни контингент	2011.	2041. Ниска варијанта пројекције	2041. Висока варијанта пројекције
Млађи од 15 год.	14,4 %	11,7%	15,9%
Старији од 65 год.	17,3%	25,2%	23,6%
Најстарији, 80 и више	3,5%	7,8%	7,3%
Просечна старост становништва	42,1	46,5	44,1

Извор: Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику 2011.

Процене су да би број млађих од 15 година, могао да опадне са 14,4% на 11,7%, док би удео старих од 65 година у укупној популацији порастао са 17,3% на 25,2%. Пројекција показује да ће и у будућности постојати интензивно старење становништва. Неминовно долази до пада удела радно способног становништва у укупној популацији (РЗС 2020), што је узроковано ниским фертилитетом и негативним миграционим салдом услед интензивније емиграције, а ниске имиграције. Сви ови фактори утичу на смањење становништва и демографско старење становништва Републике Србије, што ће у

перспективи утицати на јавне политике, пензиони, здравствени и систем социјалне заштите и захтеваће брз и правремен одговор државе на демографске трендове. С тога Србија мора да делује превентивно и спроводи и развија популациону политику у циљу смањења негативних демографских трендова.

Последњи попис из 2011. године регистровао је 313.411 држављана Републике Србије који живе и раде у иностранству (Станковић 2014). Овај број је везан за држављање који су у тренутку анкетирања живели у земљи, с тога само делимично обухвата појединце који су се иселили и основали своје породице. Процене су да се у периоду од 1990. до 2017. године иселило око 708.804 грађана, а највећи број је прешао да живи у земље ЕУ (Талас 2018; Radonjić i Vobić 2021). Нажалост, Србија нема детаљну, прецизну статистику о емиграцијама, те се закључци и трендови могу донети на основу општих статистичких података. Резултати истраживања спроведеног 2010. године, на узорку од 1.090 испитаника старијих од 18 година, показали су да у случају придруживања Србије чланству у Европској унији, скоро „42% интервјуисаних из општег узорка показало је манифестну или латентну спремност да потражи посао изван Србије” (Баћевић и др. 2011, 107–109 цитирано у: Рашевић 2018, 46).

Наведени резултати истраживања потврђују пројекције да ће у Србији, након ступања у чланство Европске уније, доћи до пораста броја емиграција. На овакав закључак упућује пример Хрватске, у којој је након приступања у чланство, број емиграција удвостручен у периоду од 2013. до 2015. године са 4.887 на 17.945 (Hornstein and Tajlor 2018; Radonjić i Vobić 2021).

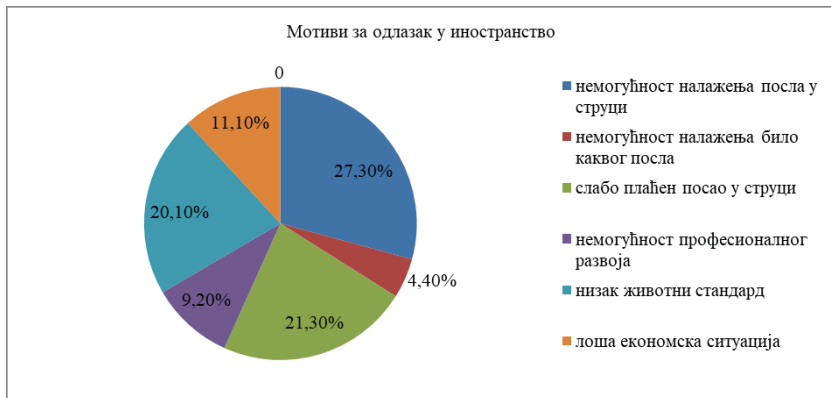
ЕМИГРАЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ СТУДЕНАТА И ВИСОКООБРАЗОВАНИХ КАДРОВА

Друштвена криза 90-их година у Србији, условила је да из перспективе младих људи, друштвени поредак изгуби легитимитет, што је резултирало повећаним аспирацијама ка спољним миграцијама (Мојић и Петровић, 2013). С обзиром да нема поуздане евиденције о броју лица која су емигрирала у периоду од 1990. до 2000. године, Владимир Гречић и Силвано Болчић, процењују да је око 30.000 високообразованих појединаца у том периоду емигрирало са простора Србије и Црне Горе (Мојић и Петровић 2013). Према проценама Организације за економску сарадњу и развој у периоду 2010–2011 година број исељеника из Србије износио је преко пола

милиона људи, од тог броја 15,3% поседовало је универзитетско образовање (ОЕСД 2015). Испитивање намере за трајније насељавање код досељеника из Србије у периоду од 2007–2013. године, показало је да је 27% високообразованих и чак 41% младих узраста од 15 до 24 године изразило висок ниво аспирације за трајну емиграцију (ОЕСД 2015). Пораст тенденције ка емигрирању евидентан је нарочито од 2014. године када на годишњем нивоу државу напусти преко 50 хиљада грађана у односу на ранији период, када је тај број износио око 30 хиљада исељеника. Немачка, Швајцарска, Аустрија, Канада и Сједињене Америчке Државе су земље дестинације за највећи број најобразованијих српских држављана (Бјелобрк 2018). Према подацима Евростата у току 2018. године право боравка у државама чланицама ЕУ остварило је 52.049 држављана Србије, при чему су „исељеници просечне старости око 28,7 година” (Šantić 2020, 3). Због боље способности прилагођавања на нову животну и радну средину, „најача статистичка веза је између старости и одлуке о исељавању” (Бобић 2008, 108; Бобић, Вековић Анђелковић, Кокотовић Коназир 2016, 18). Одлуку о емигрирању углавном доносе особе старости од 20 до 40 година и припадници средњег слоја, јер исељење захтева одређен ниво материјалних ресурса (Бобић и др. 2016). Последњи Попис из 2011. године, бележи да преко 19% исељеника просечне старости око 29 година поседује академски ниво образовања (Бјелобрк 2018).

Резултати истраживање о миграцијама студената, које је 2018. године реализовало Министарства за демографију и популациону политику Републике Србије на узорку од 11.013 студената, пружа увид у емиграциони потенцијал младих високообразованих. Резултати указују да скоро трећина (24,2%) анкетираних студената планира да по завршетку образовања емигрира, при чему преко 50,6% не планира повратак у матичну земљу (Кабинет Министара за демографију и популациону политику 2018).

Графикон 1: Мотиви за емиграцију

Извор: Министарство за демографију и популациону политику 2018, 42.

На основу резултата приказаних у графикону бр. 1, може се констатовати да разлози који доминирају као фактори потиска за исељење младих, у највећем проценту се односе на перспективу проналаска *посла у струци*. Запослење у струци (27,6%), професионално напредовање (12,8%) и виши животни стандард (15,9%), такође доминирају као разлози који се перципирају као предност живота у иностранству (Кабинет МДПП 2018). Наведени податак, показује да (не)успешна транзиција младих из сфере образовања у сферу рада, представља важан механизам њихове интеграције у друштво. Последњих година, нарочито од 2016. године, бележе се повољнији индикатори на тржишту рада, нарочито у односу на смањење стопе незапослености младих, како због промењене методологије, тако и услед макроекономске стабилности. Међутим, стопа незапослености младих у Србији у току 2017. године, је била знатно виша у односу на земље чланице ЕУ за 15,1 процентних поена, док је стопа запослености мања за 13,8 процентних поена (Влада Републике Србије 2018). Иако се бележи значајно смањење стопе дугорочне запослености младих (15–24 година) у периоду од 2014. до 2017. године, овај индикатор је за 5,1 процентних поена виши у односу на стопу дугорочне запослености опште популације (Влада Републике Србије 2018). Упркос, значајном помаку у области радне активације младих, и даље је положај ове категорије на тржишту рада неповољнији у односу на општу популацију. Такође, у компарацији са државама Западне Европе, као најпожељнијим земљама дестинације, индикатори о

радној активацији младих, су знатно неповољнији.

Преко половине студената (50,1%) који су изразили намеру да емигрирају, променило би одлуку уколико би по завршетку школовања добили запослење у струци (Кабинет МДПП 2018), што пружа значајан маневарски простор за креирање механизма успешније интеграције младих на тржиште рада. Међутим, забрињава податак да преко 25,6% анкетираних студената не би променило одлуку о исељењу (Кабинет МДПП 2018). Недовољна увереност младих да је образовање значајан фактор интеграције и напредовања у друштву, показује извештај о стању делегитимизације поретка и води формирању одлуке о трајном исељењу (Мојић 2012; Мојић и Петровић 2013).

Пројекције о емиграцији показују да би након придруживања Србије Европској унији, наступила „емиграциона експлозија” (Бобић и сар. 2016, 87), потом „благих пада нето емиграционог потенцијала за око 10% у првих пет година” (ИОМ 2015, СЕЕМИГ 2013; Бобић и др. 2016, 87).

ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ „ПРИОРИТЕТ” НАЦИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Заједничка декларација европских министара образовања којом је створена основа за успостављање Европског подручја високог образовања (*European Higher Education Area and Bologna Process*)” донета је 19. јуна 1999. године у Болоњи. Декларацију је потписало преко 40 земаља Европе.

У намери да усклади процес високог образовања са европским стандардима, Република Србија је 2005. године усвојила је нови Закон о високом образовању („Сл. гласник РС”, 76/2005), који је усклађен са принципима болоњског процеса. До усвајања новог закона, начин преласка из једне године у другу годину студија био је регулисан законом који је прописивао, поред осталог, и број положених испита потребних да се упише наредна година студија. Даље, нови закон увео је „три циклуса студирања, у оквиру студијских програма и обавезне исходе учења кроз употребу Европског система преноса бодова (ЕСПБ)” (Јарић и Вукосављевић 2005, 122). У међувремену су усвојене измене и допуне Закона о високом образовању („Сл. гласник РС”, 44/2010) чиме је успостављен нормативни оквир, на основу кога се Болоњска декларација у Србији, примењује дуже од деценије и по.

Међутим на нивоу основних студија, подаци Републичког завода за статистику за период од 2016. до 2020. године, указују на континуирано опадање укупног броја дипломираних студената.

Табела 3: Број дипломираних студената према полу у државним и приватним универзитетима

Година	Државни универзитети			Приватни универзитети		
	М	Ж	Укупно	М	Ж	Укупно
2016.	12252	19187	31439	3788	4083	7871
2017.	10393	16887	27280	3566	3891	7457
2018.	10507	16718	27225	3588	4123	7711
2019.	10101	16168	26269	3280	3580	6860
2020.	9532	16262	25794	3212	3674	6886

Извор: Републички завод за статистику 2017, 2020 и 2021.

Подаци из табеле бр. 3, показују да за државне универзите, можемо приметити да је највише студента, у смислу укупног броја, дипломирало 2016. године, њих 31.439 (Републички завод за статистику 2017), а најмање 2020. године, њих 25.794 (РЗС 2021). Према полу, највише студента мушког пола је дипломирало 2016. године, њих 12.252, а најмање 2020. године, када је тај број износио 9.532. Када је реч о женској популацији њих 19.187 је дипломирало 2016. године и то је био највећи број дипломираних студенткиња, док је 2019. године (РЗС 2020) 16.168 студенткиња завршило студије, што је заправо најмање дипломираних студенткиња од 2016. године до сада (РЗС 2017). Међутим, висок удео женске популације у укупном броју дипломираних студената, од преко 60% у посматраном периоду, указује на позитивну тенденцију пораста учешћа високообразованих жена у друштву.

Подаци који се односе на приватне универзитете, указују на континуирани пад броја дипломираних студената у посматраном периоду.

На основу, упоредних показатеља може се констатовати да су државни универзитети препознати као пожељнији за процес образовања, нарочито у односу на повољан тренд удела женске популације. Наведена тенденција може бити резултат могућности наставка процеса школовања финансирањем из републичког буџета у случају добрих академских постигнућа. Евидентно је да упоредни подаци показују константан тренд опадања укупног броја дипломираних студената за последње четири године. Наведено,

указује на потребу препознавања и опсежнијег истраживања, друштвених фактора који дестимулативно делују на процес завршетка основних академских студија.

У односу на квалитет терцијалног нивоа образовања, истраживање Групе за анализу и креирање јавних политика (ГАЈП), спроведено 2018. године, упућује на закључак да су докторске студије „усмерене искључиво на оне који су већ запослени на факултетима” (ГАЈП 2018, 68), тако да докторанди који нису радно ангажовани на академским институцијама, немају потребан степен подршке за даљи каријерни развој. Истраживачи су запазили да факултети друштвених и хуманистичких наука, немају усвојене поступке за мерење евалуације докторских студија и праћење каријерног развоја доктора наука (ГАЈП 2018).

У контексту емиграције високообразованих, може се уочити низ негативних последица са којима се друштво суочава, примарно кроз „губитак средстава уложених у образовање” (Институт за развој и иновације 2020, 19). Према проценама у образовање појединца од предшколског нивоа до завршетка основних академских студија 2018. године, држава је у просеку уложила око 34.139 евра, док образовање до нивоа доктора наука изискује улагање просечно од око 54.576 евра (Институт за развој и иновације 2020). Неefикасно управљање миграцијама, посредно води ка улагању у другу државу, по правилу знатно економски развијенију. Такође, „рационални систем стицања и употребе знања не може се утемељити на причама о улагању без анализе учинка уложеног новца” (Аврамовић 2012, 196). Са друге стране, последице се могу сагледати и кроз аспект губитка „креативног капитала” (Институт за развој и иновације 2020, 19), имајући у виду да су у савременом друштву иновативне идеје главни покретач развоја.

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа фактора који стимулишу спољне миграције, захтева да се осим економских фактора, сагледа шири друштвено-политички контекст који, такође у значајној мери, може утицати на формирање одлуке о емигрирању. Међународна организација за миграције поред економских прилика у потисне (*push*) факторе укључује и „етичке проблеме (неједнак приступ основним правима, здравственој заштити, образовању и социјалној заштити)” (Бобић и др. 2016, 52).

Како би се анализирали шири друштвено-политички фактори

који имају потенцијал да утичу на миграциони потенцијал а самим тим и на могућност ефективнијег управљања овим процесом, у периоду од од 15. јуна до 15. августа 2021. године, реализоване су три фокус групе. У првој фокус групи учествовало је пет студената основних академских студија (4 студенткиње и 1 студент). Троје студената је из области друштвено-хуманистичких наука, двоје учесника из природно-техничких наука. Друга фокус група обухватила је пет учесника/ца који су радно ангажовани у приватном (1 учесник/ца), јавном (3 учесника/ца) и невладином сектору (1 учесник/ца). Већина учесника у овој фокус групи су особе женског пола (4 наспрам 1). Учесници треће фокус групе су два студента и три студенткиње мастер и докторских студија Универзитета у Србији.

Циљ истраживања је био испитивање ставова висококвалификованог кадра у Србији, (узраста од 20 до 40 година) о мотивима за даљи развој професионалне каријере у Републици Србији, односно у иностранству. Фокус групе су биле усмерене на испитивање неколико аспеката: задовољство условима и програмима високог образовања, могућности за каријерни развој у земљи/иностранству, ставови о социјално-економској и политичкој клими у друштву и оцена о политикама подршке укључивања на тржиште рада високообразованих кадрова.

Одговори учесника/ца су систематизовани и категорисани. Коментари учесника/ца забележени су у оригиналу.

Четири од пет учесника из фокус групе коју су чинили студенти основних студија размишља о емигрирању. Већина постдипломаца и запослених (укупно 7 учесника/ца) размишља о развоју каријере изван земље, али до сада нису предузели конкретне кораке у том правцу.

а) Рефлексија испитаника о задовољству, условима и програмима високог образовања;

Већина учесника (86,67%) све три фокус групе, задовољна је избором програма студирања, што говори у прилог високе мотивације за радно ангажовање у изабраној области. Ставку коју су сви учесници позитивно оценили је могућност промене статуса финансирања, односно прелазак са самофинансирања на финансирање даљег школовања из буџета, у зависности од постигнутог броја поена и просечне оцене на студијама. Међутим, већина учесника (80,99%) истакла је као недостатак недовољно практичног рада на студијама. Сви учесници су изнели став да факултети не пружају довољан степен подршке за даљи каријерни

развој. Трећина учесника, није била упозната са активностима Центара за развој каријере у оквиру академских установа. Највећи проценат учесника (93,33%) сматра да образовни програми нису прилагођени тржишту рада, односно да млади по завршетку студија, немају потребан ниво, а неретко ни одговарајуће вештине како би били конкурентни на тржишту рада. Већина испитаника (73,33%) није упозната са програмима подршке за укључивање високообразованих на тржиште рада. Већина студената и запослених, сматра да су месечни приходи у оквиру програма „Моја прва плата” веома ниски и да младима ограничавају могућности за осамостаљивање. Око 60% испитаника у све три фокус групе, сматра да програми подршке за запослење у оквиру Националне службе запошљавања нису у довољној мери транспарентни.

б) Рефлексија испитаника о могућностима за каријерни развој у земљи;

Студенти основних академских студија су у највећем броју (60%) оптимистични у односу на проналазак *посла у струци*, ипак већина (80%) наводи да је неретко за запослење у струци неопходан неформални систем подршке (политичка или фамилијарна „веза”).

Ја сам оптимистична. Можда се варам. Можда ћу променити мишљење за пар година када буде требало да се запослим. Мотивација су ми породица и пријатељи (Ј. С., 23 године, студент треће године основних академских студија). Ако желимо да се бавимо оним за шта смо школовани. Знамо шта бисмо морали да урадимо – да се учланимо у странку или да имамо везу (Т.С., 20 година, студент треће године основних академских студија).

Сви постдипломци сматрају да недостаје финансијска подршка за емпиријска истраживања и учешће на конференцијама. Већина постдипломаца (80%), негативно перципира могућности за каријерни развој у области науке/истраживања. Као разлог наводе да су резултати за изборе у научна/академска звања „унапред одређени”, да приправници-истраживачи и асистенти морају да буду послушни надређенима, како би поново били бирани у иста или друга звања; да докторанди/киње старији од 30 година, немају једнак степен подршке, односно да је већина стипендија усмерена на младе испод 30 година. Такође, већина испитаника (80%) је уверена да је за професионални развој и у области науке/истраживања неопходна одређена врста неформалне подршке.

Половина учесника фокус групе који су радно ангажовани, сматра да се у јавној управи недовољно улаже у развој

професионалних вештина, док сви учесници сматрају да, напредовање на послу у државној управи није у корелацији са квалитетом професионалне биографије. Већина учесника (60%) у приватном сектору види више могућности за каријерно напредовање, под условом да фирма успешно послује, док се радно ангажовање у невладином сектору, оцењује код већине (80%) као пожељно за развој социјалних и професионалних вештина, док исти проценат испитаника наводи као неповољну околност несигурност зарада и запослења.

в) Рефлексија испитаника о доминантној социјално-економској и политичкој клими;

Већина студената (80%) сматра да су плате за њихово занимање веома ниске, нарочито у односу на државе чланице ЕУ и да је то један од разлога неосамостаљивања од примарних породица;

Сви учесници фокус група који су радно ангажовани, сматрају да је животни стандард високообразованих који су запослени, у већини области (осим сектора информационих технологија) веома низак, нарочито у поређењу са другим државама Европе. Већина запослених (80%) перципира да је професионално напредовање у државном сектору ограничено и често условљено „активизмом у политичким странкама”.

Високообразовани се не цене, нарочито у државном сектору, не можеш да оствариш потенцијал, могли смо сви онда да останемо на средњој школи и животаримо (коментар, Б. Т., 36 година, запослена у приватној фирми).

Сви учесници су се сагласили да је у друштву политичка поларизација веома изражена. Односно, највећи проценат (86,67%) у све три фокус групе „политизацију” друштва сматра веома неповољном околности, која ограничава развој критичке свести и иновативних идеја.

Само у периоду кампања за изборе, решавају се круцијална питања, иде се од породице до породице, плитко је јер желе да прикажу да је проблем решен, а ништа се не решава (коментар, Ј. С., 23 године студенткиња треће године основних академских студија).

Највећи проценат (93,33%) учесника у све три фокус групе, сматра да *знање и струка* немају потребан ауторитет и да то ограничава укупан развој друштва, као и да је одговорност за постојеће стање на академским институцијама.

Сви учесници су изјавили да високообразовани не партиципирају на адекватан начин и у довољној мери у креирању

одлука у својим областима. Као разлог пасивности у односу, учесници препознају са једне стране „страх” да се изрази критичко мишљење, али и конформизам као облик понашања које друштво негује.

Већина учесника (73,33%) у све три групе сматра да је процес придруживања Србије чланству у ЕУ, унео позитивне нормативне и институционалне промене, али да је друштво данас „заглављено”, односно да политика будућег развоја Србије није јасно формулисана.

Резултати фокус група указали су на спектар друштвених и политичких фактора који формирају (не)повољну друштвену климу, која може стимулативно деловати на емиграциони тренд високообразованих. Осим (не)повољних економских фактора који су мерљиви и доступнији за истраживање, низ политичких фактора попут изражене политичке поларизације и општа политизација друштва, перципирају се као изразито негативне појаве. Тако креирана друштвена стварност, ограничава могућности за испољавање мањинских или/и другачијих ставова и идеја у односу на успостављање пожељног стања у друштву. Такође, партијска и/или фамилијарна веза као механизам за успешну друштвену интеграцију, успоставља односе у којима се губи дефиниција „јавног интереса”. Дакле, поред економских, низ других социјалних и политичких фактора обликују јавни наратив и целокупну друштвену климу и могу водити ка формирању уверења о (не)пожељности заостанак у Србији.

Упркос напретку, које се бележи и кроз оцену Европске комисије да је Србија остварила значајан помак у односу на ниво социјалне кохезије, евидентни су недовољни институционални капацитети у домену запошљавања и социјалних питања (Европска комисија 2016; Влада Републике Србије 2018). Са друге стране, истраживање Европске банке за обнову и развој спроведено 2016. године показује, да оцена квалитета јавних услуга од стране грађана Србије, не заостаје значајније у односу на оцену јавних услуга у чланицама ЕУ, као и да скоро 30% грађана оцењује економско-политичке услове у држави као повољније у односу на ранији период (Влада Републике Србије 2018). Међутим, „ипак оптимизам грађана Републике Србије у вези са будућношћу је испод нивоа оптимизма у земљама у транзицији” (Европска банка за обнову и развој 2016, 122, Влада Републике Србије 2018, 108). Такође, у односу на државе Западне Европе, анкетирани грађани Србије показују значајно виши ниво просечног искуства корупције (14,94% наспрам 3,35%) (Европска банка за обнову и развој 2016; Влада Републике Србије

2018). Такође, „оцењује се да је клима у Републици Србији, још увек хијерархијски орјентисана са јаким примесима протекционизма и непотизма” (Pudar Draško, Radovanović, Krstić 2015, 45).

Оштра поларизација у друштву нарочито око питања важних за даљи развој друштва, попут евроинтеграција и решавање статуса Косова, али и низ афера у сектору привреде и безбедности, у крајњој линији, воде неповољној друштвеној клими, која ограничава домете социјалне кохезије и инклузије у друштву.

ЈАВНОПОЛИТИЧКИ ОДГОВОР НА ЕМИГРАЦИЈУ ВИСОКООБРАЗОВАНИХ

Политички одговор на емиграцију становништва из Србије кретао се у континууму од амбивалентног до емотивно пребојеног става и апокалиптичних најава о пропасти нације. Без обзира на низ неповољних околности које су креирале друштвену стварност у Србији, нарочито од 90-их година и утицале на пораст емиграције младих и високообразованих, променом приступа, кроз сагледавање потенцијала које емиграција нуди, могуће је постићи значајан искорак у управљању целокупним процесом. Познаваоци миграционих политика, указују да се емиграција, нарочито младих и високообразованих, не може ограничити, али да се ефикасност постиже у успостављању механизма који ће преусмерити процес од сталне ка циркуларној емиграцији, односно мобилности знања и вештина и умрежавању ресурса. Из перспективе земље порекла, могуће је применити „модел корисности одлива мозга, који истражује утицај међународних миграција висококвалификованих радника на инвестиције и раст у својим матичним земљама” и/или „модел умрежавања знања дијаспоре” (Станковић 2011, 523). Полазећи од мотива који подстичу иселјавање високообразованих кадрова, ефикасно управљање овим процесом обухвата више друштвених димензија „1) политички контекст и степен демократије; 2) ниво економског развоја; 3) социјалну климу која се тиче цењења знања и умећа појединаца и 4) позицију науке у друштву” (Pavlov 2011; Rašević 2016, 55).

Почетком 2019. године Србија је имплементирала неколико „*ad hoc* мера усмерених на спречавање миграција, посебно висококвалификованих стручњака” (Арандаренко 2021, 27). Уведене су пореске олакшице за оне привреднике који запосле повратнике са универзитетском дипломом (Арандаренко 2021). Од 2020. године Влада Србије и Програм за развој Уједињених нација подржали

су реализацију платформе, „Тачка повратка”, која је усмерена на подршку процесу интеграције повратника у матицу и развој сарадње са дијаспором. Такође, од 2019. године у оквиру Фонда за науку, имплементира се „Програм сарадње српске науке са дијаспором”, који има за циљ повезивање научника и истраживача из матице са дијаспором.

Табела 4: SWOT анализа

Снаге	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> • постепено се мења приступ емиграцији; • повољнији економски индикатори; • успостављен нормативни оквир; • атрактивност теме; • потенцијал дијаспора; • емотивна компонента. 	<ul style="list-style-type: none"> • нису успостављени механизми за праћење миграција; • недовољна укљученост локалних самоуправа; • до сада нису адекватно апсорбовани потенцијали дијаспоре; • „веза“ за проналазак посла и напредовање као културолошки феномен;
Могућности	Ризици
<ul style="list-style-type: none"> • платформа „Тачка повратка“; • промена приступа емиграцији; • програми научне сарадње са дијаспором; • активнија улога Управе за сарадњу са дијаспором; • промене на глобалном тржишту рада. 	<ul style="list-style-type: none"> • наглашено негативна перцепција о емиграцији (паника); • амбивалентан став према теми; • оштра политичка поларизација; • неравномеран територијални развој.

Извор: Обрада аутора

У току 2020. године усвојена је Стратегија о економским миграцијама за период 2021–2027. („Службени гласник РС”, 21/2020), којом су дефинисани приоритети деловања у правцу креирања повољнијег друштвеног амбијента. Значајан помак се огледа у промени приступа, односно препознавању миграција као механизма за развој кроз усвајање Акционог плана за период 2021–2023 за спровођење Стратегије за управљање економским миграцијама за период 2021–2027 („Службени гласник РС”, 89/2021), у оквиру кога је општи циљ „успоревање одласка радно способног становништва, јачање везе са дијаспором, подстицање повратка и циркуларних миграција и привлачење странаца различитих образовних профила.” (4) Успоревање емиграције односно подстицање повратка у матицу, намеће низ изазова који се огледају кроз неравномерни територијални развој Србије и

недовољно укљученост локалних самоуправа у процес управљања миграцијама. Повољнији економски параметри, последњих година су добар али не и довољан фактор за мотивисање повратника у матицу, односно за дестимулацију исељавања.

Системски приступ у управљању спољним миграцијама, захтева креирање базе података о емиграцији и имплементирање конкретних мера у оне секторе јавне политике, који су од посебног интереса за младе и високообразоване у Србији. Истраживања упућују на закључак да је напредовање младих научника и истраживача ограничено, услед недовољно транспарентних процедура и наглашене хијерархијске структуре у на факултетима (Pudar Draško, Radovanović, Krstić 2015). Недовољни финансијски подстицаји за учествовање на националним и међународним конференцијама, постављање старосних граница за стипендирање докторских студија и одсуство системске подршке докторандима који су радно ангажовани изван академских институција, препознати су као фактори који делују дестимулативно за развој каријере у Србији. Имајући у виду запажања учесника све три фокус групе, као и резултате истраживања о квалитету студија Групе за истраживање јавних политика (ГАЈП, 2018), чини се да је за почетак најснажнија полуга која може стимулисати останак у држави, везана за спрегу рада и образовања.

У односу на домен сарадње са дијаспором, а полазећи од тога да је највећи број високообразованих емиграната усмерен на најразвијеније земље Европе, Србија би ово могла искористити као потенцијал у правцу подстицања циркуларних миграција (Арандаренко 2021) кроз институционализацију подршке билатералним оквирима научне и техничке сарадње. Такође, глобално тржиште рада, нарочито након пандемије Ковид-19, истакло је у први план дигиталне канале комуникације и нове моделе рада, који пружају простор за виши ниво мобилности и транснационално умрежавање.

Реформа високог образовања и умрежавање високообразованих из дијаспоре са матицом, представљају два важна инструмента за управљање спољним миграцијама, у супротном, несклад између прокламованих циљева и постигнутих исхода и даље ће бити карактеристика емиграционе политике Србије.

ЗАКЉУЧАК

Емиграција високообразованих није нужно и увек негативна друштвена појава. Између позитивних и негативних ефеката могући је и „широк спектар интермедијарних исхода” (Арандаренко 2021, 8). Емотивно пребојен и/или индиферентан ставу, води одсуству ефикасног политичког одговора. Промена перспективе у управљању емиграцијом високообразованих, последњих неколико година у Србији, отворила је простор за имплементирање мера које могу постићи позитиван помак, пре свега кроз развој механизма за мобилност и изградњу институционалних капацитета за сарадњу са дијаспором. Међутим, операционализација политичких мера реализује се у оквиру одређене, (не)повољне шире друштвено-политичке климе, која задире у онај део социјалног и психолошког који је мање подложен мерењу, али који обликује доживљај појединца о могућностима да реализује своје потенцијале у заједници. Свест о деловању не само економских фактора већ и социјалних, политичких, коначно и психолошких фактора, могу допринети да се емиграцији приступи кроз мултидимензионални приступ, чиме се ствара оквир за оптимално управљање процесом.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Акциони план за период 2021–2023. за спровођење Стратегије за управљање економским миграцијама за период 2021–2027. „Сл. гласник РС”, 89/2021.
- Аврамовић Зоран. 2012. „Одлив мозга из Србије–Једно лице глобализације образовања.” *Социолошки преглед*, 46 (2): 189–202. doi: 10.5937/socpreg53-22229.
- Арандаренко, Михаил. 2021. *Национална студија о Србији: Разумевање интеракције између миграције, људског капитала и тржишта рада*. European Training Foundation and Vienna Institute for Economic Studies.
- Бјелобр, Гордана. 2018. „Истраживање о миграцијама студената.” *Демографски преглед*, 69/2018: 1–4.
- Бобић, Миријана, Милица Вековић Анђелковић и Власта Кокотовић Коназир. 2016. *Студија о спољним и унутрашњим миграцијама грађана Србије са посебним освртом на младе*. Београд: ИОМ, УНДП и Шведска агенција за развој и сарадњу.
- Болоњска декларација. Доступно: https://www.mas.bg.ac.rs/_media/upis/bolonjska-deklaracija.pdf. Приступљено: 30. септембар 2021.

- Влада Републике Србије. 2018. *Трећи национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва за период 2014–2017. године са приоритетима за наредни период*. Влада Републике Србије.
- Гречић, Владимир. 2017. „Утицај миграција на развој Србије.” *Међународна политика*, 1168: 36–61.
- Група за анализу и креирање јавних политика (ГАЈП). 2018. *Квалитет докторских студија у области друштвених и хуманистичких наука у Србији*. Београд: Група за анализу и креирање јавних политика.
- Закон о високом образовању. „Сл. гласник РС”, бр. 76/2005.
- Закон о изменама и допунама закона о високом образовању. „Сл. гласник РС” бр. 44/2010.
- Институт за иновације и развој. 2020. *Трошкови емиграције младих*. Београд: Westminster Foundation for Democracy, Институт за иновације и развој и Western Democracy Initiative.
- Јарић, Исидора и Мартина Вукасовић. 2009. „Болоњска реформа високог школства у Србији: мапирање фактора ниске ефикасности студирања.” *Филозофија и друштво* 20 (2): 119–151. doi: 10.2298/FID0902119J.
- Кабинет Министра за демографију и популациону политику [Кабинет МДПП]. 2018. *Миграције студената*. Београд: Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Републички завод за статистику.
- Митровић Љ, Драгана. 2020. „Значај студије дијаспоре-Са посебним освртом на досадашње истраживање дијаспоре.” *Национални интерес* 39 (3): 89–107. doi: 10.22182/ni.3932020.4.
- Мојић, Душан и Ирена Петровић. 2013. „Млади и легитимност друштвеног поретка у Србији: Размишљања и делања у правцу емиграције.” *Социологија*, 15 (2): 229–244. doi: 10.2298/SOC1302229M.
- Рашевић, Марија. 2018. „Криза рађања у Србији: новији увиди.” *У Ка бољој демографској будућности Србије*, ур. Владимир С. Костић, Славица Ђукић Дејановић и Миријана Рашевић, 24–51. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт друштвених наука.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2017. *Статистика образовања*. Саопштење, број 177 - год. LXVVI. Београд: РЗС.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2019. *Статистика образовања*. Саопштење, број 168 - год. LXXI. Београд: РЗС.

- Републички завод за статистику [РЗС]. 2020. *Статистика образовања*. Саопштење, број 166 - год. LXX. Београд: РЗС.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2021. *Статистика образовања*. Саопштење, број 164 - год. LXXI. Београд: Републички завод за статистику.
- Станковић, Владимир. 2014. *Србија у процесу спољних миграција*. Београд: Републички завод за статистику.
- Станковић, Драгана. 2011. „Одлив мозга као губитак и(или) добитак за земљу порекла.” *Годишњак ФПН*, 5 (5): 515–526. doi: 10.5937/godfnp1411077v.
- Стратегија о економским миграцијама Републике Србије за период 2021–2027. године, “Службени гласник РС”, бр. 21/2020.
- Docquier, Frédéric, Olivier Lohest and Abdeslam Marfouk. 2007. “Brain drain in developing countries.” *World Bank Econ. Rev.* 21 (2): 193–218. doi: 10.1093/wber/lhm008.
- Education Resources Information Center [ERIC]. <https://eric.ed.gov/> last accessed December 28 2020.
- Gidens, Antoni. 2005. *Sociologija*. Београд: Centar za izdavačku delatnost.
- Kaukab, Shahana. 2005. “Situation of migration and potential available to reverse the brain drain – Case from Pakistan.” *Public Pers. Manag.* 34 (1): 103–112. doi: 10.1177/009102600503400106.
- Mishra, Prachi. 2006. *Emigration and Brain Drain: Evidence from the Caribbean*. International Monetary Fund.
- Naumovski, Ljupcho. 2021. “The Attraction of Intellectual Migration-Brain Drain or Exodus of Human Capital in Southeast Europe-Western Balkans and North Macedonian Transitional Conditions.” *The International Journal of Social Sciences World (TIJOSSW)*, 3 (2): 1–24. doi: 10.5281/zenodo.5131347.
- Organization for Economic Cooperation and Development [OECD]. 2015. “Serbia.” In *Connectings with Emigrants: A Global Profile of Diasporas 2015*. Paris: OECD.
- Panev, Goran i Jelena Despić-Predojević. 2012. „Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri vruće emigracione zone.” *Stanovništvo*, 50 (2): 35–64. doi: 10.2298/STNV1202035P.
- Park, Stephen. 1998. “Fluid migration in the vadose zone from 3-D inversion of resistivity monitoring data.” *Geophysics*, 63 (1): 41–51. doi: 10.1190/1.1444326.
- Popadić, Dragan, Zoran Pavlović i Srećko Mihailović. 2019. *Mladi u Srbiji 2018/2019*. Београд: Friedrich Ebert Stiftung.
- Pudar Draško, Gazela, Bojana Radovanović i Nemanja Krstić. 2015.

- Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Radonjić, Ognjen and Mirijana Bobić. 2021. “Brain Drain Losses—A Case Study of Serbia.” *International Migration*, 59 (1): 5–20. doi: 10.1111/imig.12710.
- Rašević, Marija. 2016. „Migracije u funkciji razvoja: Mogućnosti ili mit.” U *Seobe i razvoj*, ur. Veselin Vukotić, Danilo Šuković, Mirijana Rašević, Slobodan Maksimović i Vladimir Goati, 50–58. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Rašević, Marija i Petar Vasić. 2017. „Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji.” *Annales Series historia et sociologia* 27 (3): 599–610. doi: 10.19233/ASHS.2017.42.
- Šantić, Danica. 2020. *Leaving Serbia: Aspiration, intentions and drivers of youth migration*. Belgrade: Friedrich Ebert Stiftung.
- Tomović, Smiljka. 2019. “What we talk about family?: Concept in context.” *Sociologija*, 61 (3), 301–322. doi: 10.2298/SOC1903301T.
- Vega-Muñoz, Alejandro, Paloma González-Gómez-del-Miño and Cristia Felipe Espinosa Juan. 2021. “Recognizing new trends in brain drain studies in the framework of global sustainability.” *Sustainability*, 13 (6), 3195. doi: 10.330/su13063195.

Nataša Milošević

City Center for Social Work, Belgrade

Milica Glišić

Citizen's association Atina, Belgrade

Ena Todorović

*Faculty of Business Studies and Law, University
Union – Nikola Tesla, Belgrade*

WHY ARE HIGHLY EDUCATED LEAVING? CHALLENGES OF EMIGRATION POLICY IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The emigration of highly educated individuals is a global phenomenon, visible through the transcontinental migration from third countries to developed countries. Western Balkan countries are ranked as highly emigrant areas, especially about the qualified workforce. The Republic of Serbia has begun to build a normative and institutional framework for managing the complex process of emigration to reduce the social-economic consequences of this process, but it represents a challenge in the implementation of measures and restricts range for the achievement of the win-win effect regarding high educated potential emigrants. The aim of this paper is the analysis of push factors that increase the migration potential of highly educated in Serbia. The paper is based on the application of SWOT analysis and the implementation of three focus groups with undergraduate and postgraduate students, as well as with highly educated people in employment. A total of 15 participants, aged 20 to 40, participated in the focus groups. Also, the results of quantitative research, relevant domestic and foreign scientific and professional literature were used in the analysis. The conclusion is that the Republic of Serbia does not have an in-depth approach to migration management of highly educated individuals. The limited approach is reflected in the undeveloped mechanism of monitoring these aspects of migration, also literature predominantly emphasizes economic factors as push factors. In this way is excluded the number of psychological and social factors

related to the need for self-realization and living in an inclusive political society of the individual.

Keywords: emigration, high educated, migration policy, push factors, the Republic of Serbia

* Овај рад је примљен 8. марта 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. маја 2022. године.